

PRILOG DISKUSIJI O TEKSTU »HISTORII POLSKI« II NA KONFERENCIJI U WARSZAWI 16. IV. 1957.

Jaroslav Šidak

Dopustite, prije svega, da srdačno zahvalim Historijskom institutu PAN, što mi je svojim pozivom omogućio da prisustvujem ovoj diskusiji. Ona je za mene utoliko korisnija, što kao jedan od urednika i suradnika na »Historiji naroda Jugoslavije«, od koje drugi svezak (do kraja XVIII. stoljeća) ide uskoro u štampu, imam dovoljno mogućnosti da naša iskustva uspoređujem s vašima i da pritom ponešto i naučim.¹

Smatram, na primjer, da pažnja, koja je u ovom svesku »Historije Poljske« obraćena historiografiji prikazanog razdoblja, predstavlja nesumnjivo vrijedan poticaj. S jednakim pravom može se to reći i za poglavlja o kulturnom životu, iako njihova rascjepkanost ne utječe povoljno na kontinuitet u prikazu njegova razvoja.

Taj je nedostatak u neposrednoj vezi s periodizacijom, koja u koncepciji razvojne cjeline ima uvijek naročito značenje. Ova »Historija Poljske« sadržava u stvari prikaz povijesti poljskog naroda, pa se ona uglavnom i dijeli u razdoblja omeđena njegovim revolucionarnim naporima da ponovo stekne svoju nezavisnost. Upravo s obzirom na tu činjenicu valja požaliti, što prethodni svezak nije završio s gubitkom političke samostalnosti 1795. Premda ova godina — kako s pravom konstatira redakcija u svom predgovoru — ne obilježava neku prekretnicu u ekonomskom i socijalnom pogledu, ona je ipak neusporedivo važnija od godine 1764, kojoj se, uostalom, nemože također pridati spomenuto obilježje. Gubitak državne nezavisnosti znači bitnu promjenu u političkom okviru, unutar kojega jedan narod živi i koji u mnogom određuje pravac i brzinu njegova ekonomskog razvoja i daljnje društvenog raslojavanja. Ta spoznaja, prije svega, daje također svoj smisao i opravdanje odluci, da se ovaj svezak završi s godinom 1864, t. j. s propašću posljednjega velikog ustanka poljskog naroda. Takvu koncepciju, koja je ustvari uvjetovala i podjelu teksta na manje vremenske odsjeke, nametnula je najzad nužno činjenica, da je, zajedno s političkom nezavisnošću, poljski narod izgubio i svoje teritorijalno jedinstvo i da, prema tome, njegov ekonomski i socijalni razvoj nije više u sva tri »zabora« imao jedan jedinstveni tok.

* Ovaj je prilog izašao u poljskom prijevodu u »Kvartalniku historycznom« LXIV, 1957. Nr. 4-5.

¹ Svezak I., koji obuhvaća povijest jugoslavenskih zemalja i naroda od najstarijih vremena do početka XVI. stoljeća, izašao je 1953. u tri izdanja: na slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku (lat'nicom i ćirilicom). Sada, pošto je završen rad na II. sv., priprema se i III. sv., koji dopire do g. 1918 i dijeli se u dva dijela, od kojih prvi ide od kraja XVIII. st. do oko g. 1870.

Ako je redakcija bila primorana da u pogledu periodizacije ponešto odstupi od krute primjene ekonomsko-socijalnog kriterija, ona je u sinhronom povezivanju sviju komponenata historijskog razvoja dosljedno išla za tim, da se što više približi idealu svake velike historijske sinteze. Međutim, ta se je opravdana težnja sukobila upravo s onom periodizacijom, koja je u ovom svesku bila stvarno primijenjena, pa se suviše tijesno vremensko povezivanje kulturnog razvoja s političkim moralo nepovoljno odraziti na kontinuitetu u prikazu razvoja kulture. Mislim, da relativna »autonomnost« svake pojedine komponente u sveukupnosti historijskog razvoja dopušta, da se razvoj kulture prikaže u većim, zaokružnijim cjelinama, u kojima njegov kontinuitet tek dolazi pravo do izražaja.

S obzirom na to, da je ova »Historija Poljske« zapravo historija poljskog naroda, postavlja se također pitanje znanstvene opravdanosti u upotrebi termina »buržoaski narod«, na koji se u tekstu ovog sveska češće nailazi. U suvremenoj jugoslavenskoj historiografiji ne služimo se tim terminom; razlog tome nije samo jezične prirode — u srpskohrvatskom jeziku je spajanje *takva* atributa s *takvom* imenicom nelogično — nego i znanstveno.

Ne može se zacijelo smatrati slučajnom pojava, da je i u ovoj diskusiji atribut »buržoaski« često zamijenjen riječju »novodobi« (upotrebljava je isključivo i drug Koči). Ne ulazeći ovdje u pitanje znanstvene preciznosti pojmova: narod, narodnost i nacija — koje pitanje jugoslavenski sociolozi ne smatraju nipošto riješenim — čini mi se, da vezivanju atributa: feudalni, buržoaski i socijalistički s riječju »narod« nedostaje uopće znanstvena podloga. Ta tri atributa, naime, nisu znanstveno adekvatna. Narod je dakako jedna historijska kategorija, rezultat jednoga dugotrajnog procesa, u kome se njegova društvena struktura temeljito mijenja, ali je osnovni preduvjet njegova opstanka u svijesti o kontinuitetu toga procesa. Prema tome, ispravnije bi bilo govoriti o narodu u određenim etapama njegova razvoja negoli mu pridijevati ma kakvu oznaku.²

U vezi je s tim pitanjem donekle i pitanje odgojne strane ovog teksta, koje se — pošto je bilo vrlo oštro postavljeno — nije više moglo u ovoj diskusiji mimoći. Izraženo je, naime, mišljenje, da ovaj tekst pobuđuje u čitaocu težak dojam pesimizma, naročito zbog toga, što se u njemu često nailazi na riječ: izdaja. Nema sumnje, da osuda, koja se obično izražava tom riječju, ne može naprosto zamijeniti ozbiljnu marksističku analizu konkretnih historijskih pojava i situacija. Zadovoljiti se, na primjer, osudom bana Jelačića kao izdajice narodne stvari — kako se to i kod nas čini — ne znači nipošto *objasniti* njegovu ulogu u revoluciji 1848/9. Ne valja najzad zaboraviti, da smo još nedavno i mi sami bili teško napadani zbog tobožnje izdaje zajedničke stvari socijalizma! Uza sve to ne bih se mogao složiti s pesimističkom ocjenom ove Historije. Razdoblje, koje ona obuhvaća, ispunjeno je stalnim naporima poljskog naroda, da opet stekne svoju nacionalnu slobodu. Iako su tada završavali s neuspjehom, oni ipak svojom upornošću i revolucionarnom žrtvom pobuđuju udivljenje i učvršćuju vjeru u budućnost naroda.

² Marx, doduše, razlikuje u »Komunističkom manifestu« seljačke i buržoaske narode, ali upravo takav način izražavanja, koji je jednoj njegovoj misli trebao dati što više plastičnosti, pokazuje, da on spomenute attribute nije smatrao znanstvenim terminima.

Već je više puta u ovoj diskusiji istaknuta potreba, da se u tekstu obrati veća pažnja međunarodnom razvoju, bez kojega se ne može potpuno razumjeti ni razvoj poljskog naroda. Ta je primjedba opravdana, iako stavlja redakciju pred izvjesne teškoće, kojih je ionako bilo dosta. Pri radu na »Historiji naroda Jugoslavije« našli smo rješenje ove teškoće u tome, što smo pojedine oduže odsjeke snabdjeli uvodnim tekstovima, u kojima smo pokušali da istaknemo one tendencije u općehistorijskom razvoju — naročito susjednih zemalja, s kojima smo dolazili u bliži dodir — bez poznavanja kojih bi prikaz prošlosti naših naroda bio nepotpun i nedovoljno jasan.

Premda je udio poljske emigracije poslije 1831 u evropskom zbivanju s pravom istaknut u tekstu kao značajan, mislim, da bi prikaz o tome trebalo dopuniti daljnjim podacima, naročito s obzirom na druge slavenske narode, napose južne. Pritom je odlučna uloga zapala Hôtel Lambert; demokratska ljevica nije u tom pogledu došla dovoljno do izražaja i kao da nije ni polagala neko osobito značenje na tješnji dodir s drugim slavenskim pokretima. Negativna ocjena unutrašnje politike Adama Czartoryskog ne bi trebala da povuče za sobom osudu njegove vanjske politike. Ne poričući njenu ovisnost o vanjskoj politici Julske monarhije i zatim Francuske republike 1848/9, ne može joj se odreći velik i progresivan utjecaj na razvoj prilika u južnih Slavena, naročito u 40-im godinama. Poznata je važna uloga, koju su agenti Hôtela Lambert odigrali u osamostaljenju vanjske politike Kneževine Srbije. Czartoryski joj je već 1844 dodijelio značenje jezgre, oko koje bi se okupljale druge neslobodne južnoslavenske zemlje. Kao što je nastojao da oslabi pritisak Rusije, a zatim i Austrije na politiku Srbije — a upravo je F. Zach, kao njegov agent, nastojao da joj utisne izrazito južnoslavensko obilježje —, tako je pomogao do uspjeha i dugotrajnu borbu bosanskih franjevaca protiv austrijski orijentiranog biskupa R. Barišića.

Za revolucije 1848/9 uspostavlja vezu s Hôtelom Lambert ponajprije Lj. Gaj, a zatim A. I. Brlić i D. Kušlan, istaknuti predstavnici hrvatske demokratske ljevice. Ne ulazeći ovdje u pojedinosti ovih odnosa, dovoljno je, ako napomenem, da je Czartoryski uložio mnogo napora u svladavanje opreka među zavađenim narodima. Njegova akcija u tom pravcu, koja se izrazila u različitim oblicima — od posredovanja za primirje na srpsko-mađarskom bojištu do sudjelovanja u velikom planu trajnijeg izmirenja Teleky-Rieger u proljeće 1849 —, nesumnjivo je bila na liniji revolucije i s pravom je njezinu budućnost vidjela u rješenju nacionalnog pitanja u Ugarskoj.³

³ Usp. o svemu tome: H. B a t o w s k i, Polaczy, Chorwaci i Węrzy w r. 1848-1849, Polityka narodów, Warszawa 1937; D. S t r a n j a k o v i ć, Kako je postalo Garašaninovo »Načertanije«, Spomenik SKA, Beograd 1939; J. Š i d a k, Hôtel Lambert et les Croates, Annales de l'Institut français de Zagreb, 1942-43 (štampano 1947). — Ne može se nipošto tvrditi, kako je rečeno u tekstu makiete II, 534, da Czartoryskom »šlo tyłko o doprowadzenie do kompromisu pomiędzy szlachtą serbską i chorwacką a szlachtą madziarską«. Srpsko plemstvo, ionako brojem neznatno, nije u pokretu 1848 uopće sudjelovalo; bio je to po svom socijalnom obilježju jedan od najdemokratskijih pokreta u revoluciji. O nekoj vezi Czartoryskog s hrvatskim plemstvom također se ne može govoriti; ono u pokretu 1848 ne vodi neku svoju politiku, a hrvatski sabor, koji je te godine izabran, prvi je doista demokratski sabor u povijesti hrvatskog naroda. — Napominjem, da se sporazum Teleky-Rieger ne može dovesti u vezu s mađarskom vladom, kako to slijedi iz teksta na str. 538. Vlada je, naprotiv, taj sporazum osudila.

Nažalost, u ovom tekstu nije to pitanje ispravno ocijenjeno. Narodni pokreti Hrvata i Srba 1848/9 naprosto su prikazani i osuđeni kao sredstvo reakcije.⁴ Oni su to najzad i postali, ali je takav njihov rezultat bio moguć samo zbog toga, što je mađarsko plemstvo, predvođeci buržoasku revoluciju, pokazalo potpuno nerazumijevanje za rješavanje nacionalnog pitanja i što je pokazalo sklonost popuštanju tek uoči katastrofe, a i tada u vrlo ograničenom opsegu.

Ni uloga Poljaka u tom vrlo složenom zbivanju nije, držim, svestrano osvijetljena. Njezina se ocjena nipošto ne iscrpljuje isticanjem suradnje između poljskog i mađarskog naroda i dosljednim pristajanjem uz stvar revolucije. Treba prije svega podsjetiti, da se tada u stvari radilo o suradnji između poljske šlahte i mađarskog plemstva i da ih, prema tome, nije spajala samo ideja revolucije nego i istovjetnost klasnih interesa. Ta je činjenica u mnogome odredila i odnos jugoslavenskih demokrata prema Poljacima. Narodni pokreti Hrvata i Srba stajali su 1848 dosljedno na stanovištu slobode za poljski narod. Ivan Mažuranić naviješta u svome programatskom spisu iz početka mjeseca aprila »uskrs sveti«⁵ Poljskoj,⁵ a Ljudevit Vukotinović ne sumnja u isto vrijeme, da »neće ni u Ruskoj zemlji vrata liberalnim institucijama dugo zatvorena biti«, pa će i ruski narod dati »Poljakom, što pravda zahtjeva«.⁶ Kada je pak u sredini mjeseca novembra Bogoslav Šulek, najbolji novinar među hrvatskim demokratima, objelodanio prilikom ustanka u Lavovu 1. XI. svoj članak pod naslovom: »Poljaci«, on je doduše izrekao tešku osudu nad poljskom *šlahom*, ali je usto izrazio duboku vjeru u budućnost poljskog *naroda*. »Mi ne vjerujemo — pisao je — da će se ikada povratiti aristokratska stara Poljska, jer bi to bio grdni anahronizam, velik udarac evropske slobode: ali vjerujemo u budućnost poljskog naroda na temelju prave demokracije i slavjanske uzajamnosti. Posljednja lavovska buna potvrđuje naše mnijenje: dok narod sam ne prione za revoluciju, ne će ova uspjjeti; ali narod ne će prionuti, dok se god *šlah*ta s njim zbilja ne sjedini, ne stopi; riječima nitko više ne vjeruje, djela treba«.⁷

Uza sve to je Dragutin Kušlan, pokretač radikalnoga »Slavenskog Juga«, koji je na kraju mjeseca maja 1849 tražio neku mogućnost suradnje s Mađarima protiv bečke reakcije — oktroirani ustav od 4. III. 1849 ra bio je napokon i posljednju iluziju u realnost austroslavističke koncepcije, uz koju su pristali i jugoslavenski demokrati —, mogao zamisliti vojnu pomoć iz Mađarske samo pod vodstvom Bema, koji bi, prema njegovoj osnovi, trebao da postane hrvatskim banom.⁸

Sva izvanredna složenost nacionalnog pitanja i njegova odnosa prema revoluciji došla je do izražaja i na Slavenskom kongresu u Pragu. Ostavljajući ovdje po strani različite pojedinosti, premda su mnoge od njih odlučne za ispravnu

⁴ Ne odgovara stvarnom toku događaja tvrdnja teksta (II, 536), da »kamaryla dworska popchnęła przeciw Węgom naprzód Serbów, a potem Chorwatów«. Oba su pokreta rezultat politike peštanske vlade i Kossutha i nemaju do jeseni 1848 nikakve veze s dvorom, koji dotada službeno podržava peštansku vladu. — Nije točna ni ocjena hrvatskog pokreta kao plemićkoga (»szlachta chorwacka« mislila je »o uniezalezneniu się od Węgrów«; II, 532).

⁵ I. Mažuranić Hrvati Mađarom, 1848, str. 11.

⁶ Lj. Vukotinović, Někoiā glavna pitanja našeg vremena, 1848, str. 28.

⁷ Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske, 14. XI. 1848, broj 126; preštampano u knjiži: B. Šulek. Izabrani članci, Noviji pisci hrvatski 8, 1952, str. 103-107.

⁸ J. Thim, A Magyarországi 1848-49-iki Szerb Fölkeléstörténete III, Budapest 1935, str. 790-791.

ocjenu cjelovitog pitanja, moram reći, da prikazu kongresa nedostaju u ovom tekstu neke bitnije crte. Smatram ispravnim novije mišljenje čeških historičara, da se u postanku i daljem radu kongresa ne mogu oštro odvajati austro-slavištička i sveslavenska koncepcija, od kojih bi prva tobože bila konzervativna, a druga revolucionarna. Promjena programa, potaknuta K. Libeltom, nije obilježila nikakav revolucionarni obrat u radu kongresa; založio se za nju, uz ostale, i glavni predstavnik austroslavizma — Palacký. Novi pak program, koji je na prvo mjesto stavio potrebu, da se izradi manifest Evropi, obuhvatio je također izradbu peticije caru, koja je trebala da sadrži neke vrste minimalni program u datoj situaciji.⁹ Osuditi taj program u onoj etapi revolucije, kada su svi njezini nosioci u Austriji, a mnogi i izvan nje, napose u Njemačkoj, nastojali da ne izgube privid legalnosti — držanje mađarske vlade i njemačkih demokrata za vrijeme oktobarske revolucije u Beču pokazuje to vrlo jasno —, ne bi bilo historijski ispravno. A nema sumnje, da Slavenski kongres, sa svojim osnovnim idejama demokracije i nacionalne slobode, predstavlja u razvoju revolucije 1848/9 jednu izrazito progresivnu pojavu.

Uostalom, odluka o sudbini revolucije u Austriji, pala je na talijanskom bojištu i svi su njezini narodi pridonijeli svoj dio njezinu donošenju.

Premda je diskusija postavila pred redakciju drugog sveska »Historije Poljske« niz novih zadaća, koje ne će biti lake, ja je molim, da po mogućnosti uvaži i moje primjedbe, naročito one, kojima je svrha, da se prošlosti južno-slavenskih naroda priđe s više razumijevanja.

⁹ Usp. V. Čejchan-V. Žáček-J. Macúrek-F. Roubík-V. Husa, Slovan-ský sjezd v Praze 1848, Praha 1948. — Ne može se smatrati dokazanom tvrdnja na str. 533 makiete, da »lewica delegacji polskiej porozumiała się z demokratami czeskimi, aby obalić ściśle legalistyczny porządek obrad zjazdowych«, a pogotovu to valja reći o tvrdnji na istoj strani, da »w szczytowym momencie dyskusji między zwolennikami legalnego a rewolucyjnego sposobu rozwiązania problemów słowiańskich obrady zjazdu zostały zerwane«.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1—4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB